

אמא יקרה,

מה אומר לך? קהל גדול נאסף כאן היום לכבודך כדי ללוות אותך בדרכך האחרונה, ללוות את הגוף ששמש אותך למעלה מ 81 שנים.

ועכשיו, כשאת איתי ואיתנו אבל אינך, מה אומר לכבודך ועליך? הן יש כל כך הרבה שצריך לאמר.

- על האישיות המורכבת שלך, מלאת הניגודים, השאיפות והתשוקות.
 - על העושר התרבותי שלך, ועל כישוריך הטבעיים כבמאית, כעורכת ומארגנת, עם חוש בלתי רגיל לטיימינג.
 - על נפשך האידיאליסטית שנאבקה לשמור על מה שנראה לך בעל ערך בחברה, שהאידיאלים שלה נעשו יותר ויותר חומרניים וריקים מתרבות.
 - על סלידתך מן הקונפורמיות והבוז שלך לאופורטוניסטיות. את תעבת בכל לבך את היהירות אבל היית אשה גאה מאד.
 - על אהבתך הרבה לשירה ולמוסיקה ועל שליטתך בשלוש שפות, במידה כזו, שיכולת לשוחח עם כל אחד משלושת חתניך בשפת אימו. (והיטב)
 - על התעקשותך להשאר נאמנה לאמת שלך, עד כדי כך שלא שמת לב, שאת פוגעת לעיתים במה שחשוב לאחר.
 - על דרכך המשונה לאמר לאנשים שאהבת, את ההפך ממה שהתכוונת – אולי על מנת להגן על עצמך מאכזבות.
- (תכונה זאת, עלי להוסיף, השתנתה, אומנם, במשך השבועות והחודשים האחרונים לחייך. יותר ויותר העזת להביע את רגשותייך.)

היתה בך נדיבות לא מצויה. ליבך היה פתוח לכל בקשה או שאלה אמיתית, שתרה אחר תשובה או פיתרון הולמים. או-אז הורה לך ליבך את הדרך לסייע בחוכמה ובהתאמה. בנוסף לכך היה אצלך משהו צעיר שלא הזדקן והיה פתוח באופן מיוחד ליוזמות ולשאיפות התמימות של הצעירים.

אולי יותר מכל נגע לליבי במשך החודשים האחרונים לחייך, החודשים במ ידענו על מחלתך ועל מצבך החמור, מאבקך הנואש – הגאה – להסתיר את סבלך, ובעיקר לא לבכות. רק לא לבכות. להסתיר את הכאב העמוק והצער, שנשאת בלבבך מי יודע כמה שנים תחת מעטה דקיק של פאסון. לכן נוגעים כל כך ללב היו מאמציך להתלבש יפה ולהראות "טוב" לפני פגישה עם מי מן הרופאים, שליוו אותך במשך חודשי מחלתך, והעמדת הפנים שלך בביה"ח - כאשר כבר סבלת כל כך מן הכאבים - מול הרופא או האחות שבאו, כאשר הזעקנו אותם אל מיטתך. אני? אני בסדר. לא כואב לי כלום. מלמלת בימים האחרונים, במ יכולת עוד לדבר, ועצמת את עיניך, שלא תסגרנה הן את מכאובך.

רק לרופא אחד שמעתי אותך אומרת, שהיה לך קשה, קשה מאוד בביה"ח. אולי אמרת זאת אז מפני שידעת שלו את חייבת תשובה אמיתית והוגנת. ואולי ידעת גם שיותר לא תעני על השאלה לשלומך. אחר כך עצמת את עיניך ואת פיק. במשך החודשים האלה, תהיתי, לפעמים, מדוע אין בקשתך למות מהר ובלא יסורים כרצונך נענית. הרגשתי, אמא, שהיית זקוקה לזמן כדי לתת לבכי לצאת החוצה. ואולי דווקא הכאבים הם שאיפשרו לך לשחרר משהו מן הצער הגדול שנשאת בחובך. קשה היה לחזות בכאביך ועוד יותר לראותך מיואשת ועצובה. לכן כה משמח אותי לזכור את מבטך הצלול האחרון - כיומיים טרם מותך - מבט שהיה מלווה בחיוך קל, חיוך שלו מאוד ובהיר, בטרם השכיחו סמי הריפוי את צלילותך.

אבל הכי רציתי לאמר לך, אמא, כמה מרשימה בעיני היתה דרכך להתמודד עם שאלת המוות. או עם השאלה – כיצד מתמודדים החיים עם מתייהם. השאלה הזו, שחיייתה אצלך כה בחוזקה בעקבות מותם של אנשים יקרים לך בפרק זמן קצר - מותו הטרגי של אבא, מותה של אמך כשנתיים לאחר מכן, ושל אביך שנים אחדות מאוחר יותר - ליוותה אותך מאז כל חייך. ניסית למצוא תשובות כלליות, פילוסופיות. הלכת ללמוד והתעמקת בתשובות שמעניק ספר התנ"ך לתהיותיו של האדם על חידת חייו ומותו, חפשת תשובות שונות ולאחר שנים הבנת שיש בכוחך למצוא פשר לחידת הזיקה בין החיים למתים לא רק מתוך הלימוד אלא דוקא - ובעיקר - מתוך העשייה.

וכשהבנת זאת, בהיותך מעבר לגיל הפנסיה, נטלת על עצמך שלוש משימות שאיש לא בקש ממך לעשותן, שנעשו לגמרי מיוזמתך ובדרך שאיש מעולם לא לימד אותך.

(1) ראשית, התמודדת עם השאלה האישית שלך והפכת את חדר-הטבע מאוסף פחלצים למוזיאון חי ומלא סיפורים מאלפים ומלאי ענין. סיפוריך ריתקו את המבקרים שבאו בשעריו. מבקרים, שרבו עוד יותר לאחר שהפכת אותו מחדר מלא באוספים שונים למוזיאון קטן, הפקת סרטי טבע והעשרת את הביקור בו לחוויה שכללה לימוד עשיר ומגוון על חיות וציפורים, קבוץ ונוף. הדרכת קבוצות שונות בגיל, במוצא ובתחומי עניין בשפות השונות בהן שלטת. ראיתי ילדים יושבים שעה ארוכה ובולעים בצמא את סיפוריך המרתקים, שרדפו זה את זה.

(2) מרגשת לא פחות היתה המשימה השניה, שלה הקדשת מכשרונך וחוכמתך. אולי לעולם לא אדע מה הניע אותך להתחיל בכך. מכל מקום יום אחד התחלת להפוך באופן שיטתי את העובדות היבשות של תאריכי הלידה והמוות של כל חבר וחברה, שחיו בקיבוץ מעין-צבי ושמנתו בו, לתיק אישי שכלל תמונות וסיפורים, עדויות ושיחות עם בני המשפחה הקרובה וחברים. כל סיפור חיים נעשה באופן, שהמחיש והחיה את מסכת חייו של אותו אדם, את מעשיו ואת יחודו בעולם. ומה שהחל כמורשה של חסד עם אלה שכבר נפטרו לפני שנים לא נפסק. במשך שנים את נפגשת עם כל משפחה ששכלה את יקירה – זקן כצעיר – וסייעת לקרובים להתמיר ולתרגם את אהבתם, צערם וגעגועיהם לסיפור חי ובן-אל-מוות. זו היתה תרומתך לקהילה בה חיית.

(3) באופן שלישי ורחב עוד יותר התמודדת עם השאלה של המשכיות דרך פגישתך עם חינוך ואלדורף, התרשמותך ממנו והשאלה שלך – האם יוכל להתקיים בארץ. שאלה שבעקבותיה כתבת את ספרך.

אני רוצה לספר לך, אמא, כי בלילה בו נפרדת מגופך שנחלש, כמה שעות מוקדם יותר, בעת שנשימותייך הלכו ורפו, מולד ממש באותו ב"ח בו שכבת בן.

נולדו תינוקות רבים כמובן באותו לילה, אבל ילד זה, אני מאמינה הוא ילד שיזכה לחינוך וולדורף. חינוך שבזכותך- בין היתר - יכול להתקיים כאן ועכשיו.

אמא חסרה כל כך במעמד הזה. וחסרה יכולתה לבטא את המחשבות והרגשות בדרכה הבהירה ובשפתה העשירה והיפה. בחודשים האחרונים למחלתה של נורית שלנו, כשאמא ידעה והבינה שנורית כבר לא תיזכה להרבה דחיות והנחות מעם המוות, היא שמרה לעצמה את הצער והאבל של אם, העומדת לאבד את בתה, וכתבה מעין צוואה שהסתירה מעיננו.

הייתי רוצה להביא מן הדברים שכתבה שם במרץ 1999:

"קשה עלי עד מאוד ההכרה, שחיים אנו על סף תקופה שאינה מעוררת תחושות של בטחון מכל צורה שהיא. החיים שלי מכסים את מרביתה של המאה העשרים, שהחלה עם מניפה של אדיאלים ותורות אידאלוגיות, ולאחר מכן ידעה מלחמות חורבן והשמדה אין-סוף; תקופה שניסתה לעמוד בפרצות אלה על ידי התארגנויות משותפות הולכות וחוזרות ואשר, כיום, עם סיומה של המאה העשרים, משאירה אותנו, את בני האדם, בתחושה של אכזבה ואימה מתופעות הטבע ויצרי האדם גם יחד.

לצערי, איני סבורה שתחושות קודרות אלו באשר לעתיד עולמנו, נובעות מן הגיל שלי או ממבנה אישיותי, על כן אוכל רק לאחל לכן וליקיריכן/יקיריי, שתעמדו כמיטב יכולתם בכל אשר יזמן לכם הגורל, ומקווה אני בכל ישותי, שרוחי ותפילותיי תוכלנה ללוות אתכם ולתמוך בכם גם אחרי מותי."

מי ימשיך את מעשייך אמא ? איני יודעת.
 יודעת אני כי תהית בעצמך על כך.
 אך אל תדאגי, אמא, ליום המחר. יום המחר ידאג לעצמו.
 את דאגת לדברים אתמול ועכשיו לפנייך משימות חדשות.
 את הלא יודעת שהמוות איננו סוף, כי אם סף. סף לעולם אחר.
 עולם שרובינו יודעים אודותיו מעט כל כך ומנחשים הרבה כל כך.

אין לי ספק שתמצאי בקרוב כל מיני עניינים הזקוקים לטיפולך המסור
 והמתמסר גם למעלה. אשמח אם תמצאי קצת זמן ללוותינו גם משם. אנחנו
 – מצדינו – נשתדל לסייע לך ככל יכולתנו מכאן. ולא רק להתגעגע אלייך.

נוחי בשלום בשלום על משכבך, לצד אבא.
 כל כך הרבה שנים ידעת בשלווה, שיום אחד שוב תנוחי לצידו והנה הגיע
 היום הזה. אני רוצה לסיים בשורות הבאות, המוכרות לך היטב.

"זה היום לא אשכח לא אשכח לא אוכל
 נאמא, יום בו נפרדנו ___ אולם
 אמא ! עוד נתראה – הרי זמן וחלל
 בטלים, כי אם שם, אי מתי, הגורל
 יאחדנו עדי עולם.."

אפרת אנגרס - אוואלד

דברים ליד הקבר

29.9.2003